

7. Greer G. The Female Eunuch / G. Greer. – London: Harper Perennial, 2006. – 397p.
8. Maslow A. H. Motivation and Personality / A. H. Maslow. – New York: Harper Collins Publishers, 1987. – 293 p.
9. Baldwin J. Another Country / J. Baldwin. – New York: Dell Publishing Company, 1972.

Надійшла до редколегії 22.12.09

УДК 17.021

О. М. Башкеєва

Український державний хіміко-технологічний університет (м. Дніпропетровськ)

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНЕЗИСУ ПОНЯТТЯ «МЕНТАЛЬНІСТЬ» НА МЕЖІ ХІХ ТА ХХ СТОЛІТЬ

Розглянуто особливості генезису поняття «ментальність» на рубежі ХІХ–ХХ вв., впливові філософських доктрин Сходу на дане поняття у Р. Емерсона.

Ключові поняття: ментальність, свідомість, індивідуум, розум, душа.

Рассмотрены особенности генезиса понятия «ментальность» на рубеже ХІХ–ХХ вв., влияние философских доктрин Востока на данное понятие у Р. Эмерсона.

Ключевые понятия: ментальность, сознание, индивидуум, разум, душа.

Article is devoted to the peculiarities of the genesis of the concept of «mentality» at the turn of the ХІХ–ХХ centuries., The influence of the philosophical doctrines of the East on this concept by R. Emerson.

Keywords: mentality, consciousness, an individual, reason, soul.

Одним з фундаментальних понять сучасного гуманітарного знання є поняття ментальності. Незважаючи на те, що проблема ментальності широко обговорювалась у зарубіжному суспільнознавстві, в філософських словниках радянського періоду даний термін відсутній. Зокрема, у словниках (Краткий философский словарь, 1951; Философский словарь, 1972; Краткий словарь по философии, 3-е изд., 1979; 4-е изд., 1982; Философский энциклопедический словарь, 1983; Философский словарь, 1986) ми його не знаходимо.

Філософське визначення ментальності з'являється лише в 1991 р. у філософському словнику сучасної західної філософії. Згідно з цим словником, ментальність, менталітет – це глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, який включає і несвідоме. Це сукупність здатностей, установок і схильностей індивіда та соціальної групи діяти мислити, відчувати і сприймати світ певним чином. Ментальність формується у залежності від традицій, культури, соціальних структур і всього середовища проживання людини, і сама, в свою чергу, їх формує [11].

У сучасній філософії не існує єдиної методології дослідження даного феномена. При розгляді менталітету найбільш часто застосовуються або історичні, або соціологічні методи дослідження, на основі яких неможливо зрозуміти сутнісний зміст поняття «менталітет» і дати його філософський аналіз.

© Башкеєва О. М., 2010

Осмилення категорії ментальності відбувається в сучасних дослідженнях переважно шляхом пошуку нових дефініцій та реставрації традиційних категорій, таких як «національний характер», «суспільний дух», «колективне несвідоме», «душа народу», «соціальна психіка» тощо. Історико-філософського аналізу категорії ментальність шляхом ретроспекції та подальшої динаміки його розвитку не проводилось. Ми виходимо із припущення, що знання історії розвитку категорії ментальність необхідне для розуміння різних теорій та напрямків сучасної філософії, шляхів і тенденцій її розвитку, бо тільки включення до історичного контексту дозволяє зрозуміти її сутність та історичний смисл. Саме тому увага в даній статті приділяється особливостям генезису поняття ментальність на межі XIX–XX ст. Починаючи історію існування поняття ментальність, практично усі дослідники окреслюють хронологічно час його впровадження до суспільнознавчого дискурсу, починаючи з 20–30-х рр. XX ст., іноді – з початку XX ст. Посилання на XIX ст., як правило, обмежуються згадуванням імені Р. Емерсона, а на початку XX ст. – класичних творів Е. Дюркгейма, Л. Леві-Брюля, психологів Ж. П. Гоффом (французька історична школа «Аннали»), саме етнологи (антропологи) здійснили вирішальний вплив на створення наукового напрямку в дослідженні історії ментальностей [8]. В антропології термін «ментальність» на початку XX ст. використовувався для позначення особливостей мислення дикунів, представників первісних суспільств, а також приматів. Паралельно одночасно з етнологами (антропологами) поняття ментальність було запроваджено до наукового обігу соціологами, перш за все, його використовував Е. Дюркгейм у рубриці «Групова ментальність» свого Соціологічного журналу (1898 р.). Поняття Дюркгейма «колективна свідомість» потім розробили та вдосконалили психологи; саме вони, разом з соціологами, сприяли запровадженню поняття «ментальність» до наукового обігу [5].

Про те, що термін «ментальність» було добре опановано психологами, свідчать праці К.-Г. Юнга. Він писав, що рубіж XIX–XX ст. ознаменувався швидким зростанням інтересу до психології в усьому світі. Релігія втратила «це щось», недосяжне в зовнішньому світі (несвідоме). Величезний інтерес стали виявляти до психоаналізу З. Фрейда, до психологічних феноменів, які спостерігаються в спиритизмі, астрології, теософії, парапсихології. Нічого подібного не було з кінця XVII ст. Юнг пояснює інтерес до Сходу, до теософії тим, що там вчення проникає на темну сторону життя, на несвідоме. Наприкінці XIX ст. закінчився період відкриттів, у світі не залишилось ні одного недослідженого куточка. XX сторіччя прагне відкрити те, що існує в психіці за межами свідомості. Питання, яким цікавляться в кожному спиритичному гуртку, таке: що відбувається після того, як медіум втратив свідомість? Кожний теософ питає: що я відчуваю на вищих ступенях свідомості? Будь-який психоаналітик переймається питанням: якими є несвідомі потяги, спричинені неврозом? [16]. У середині XIX ст. із Америки до Європи проникає потік захоплення спиритизмом, однак у ньому був великий домішок індуських (буддійських) елементів. Теософія посідала особливий перехідний стан між популярним спиритизмом і більш науковим окультизмом. Визначальні положення теософії були запозичені з азійських релігій, особливо з буддизму. За свідченнями сучасника, доктора психофізичної лабораторії Копенгагена, доктора Лемана,

засновники теософського товариства (1875 р.) О. П. Блаватська та полковник Олкотт, насправді, залучили до себе багато прихильників, котрі розповсюджували потім це вчення далі, таким чином у наступні роки теософські товариства почали засновуватися усюди, особливо в країнах з англійською мовою [9].

Метою створеного в 1875 р. в Нью-Йорку теософського товариства було сприяння дослідженню давньої азійської літератури, особливо браманської, буддійської та зороастрійської філософії, а також дослідження таємних секретів природи, особливо психічних сил, які дримають у людині [3].

За свідченнями Юнга, Захід почав ретельно знайомитися зі своєрідністю східних філософій лише в ХІХ ст., і таке близьке знайомство спричинило в Європі захоплення східним театром, філософією, поезією [17]. Буддизм – ця філософська та релігійна доктрина Сходу, стає широко відомою в Європі лише в другій половині ХІХ ст., перш за все завдяки публікаціям у 1850–1860 рр. багатотомних словників санскриту, перекладу з санскриту Упанішад та інших пам'яток східної літератури [7].

Поняття «ментальність», «ментальний» зустрічаються в наукових дослідженнях сходознавців наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. На складність перекладу буддійської філософської термінології, перш за все термінів «свідомість», «ментальні елементи», «ментальність», звертали увагу європейських читачів академік Ф. І. Щербатської та його учень О. О. Розенберг на початку ХХ ст. європейському перекладі тлумачення буддійського поняття «свідомість» (Манас-виджняна) не збігається з загальноприйнятим у європейській літературі по буддизму, де воно, скоріше, розглядається як сприйняття, що має уже визначений характер, тобто або зоровий, слуховий і т. д.; звичайно ж у розумінні intellect (розум), though (думка), thinking (мислення) і т. д.; еквівалент «свідомість» (consciousness) зустрічається теж досить часто, але, тому що зв'язок «свідомості» з теорією миттєвості і значення його в теорії дхарм випускається з уваги, у понятті «свідомість» переважає його значення як пізнавальної здатності.

Абстрактна свідомість, на думку буддистів, ніколи не зустрічається у відокремленому вигляді: вона нерозривно зв'язана з ментальними елементами, емоційними й ін. Для позначення нерозривних елементів свідомості і ментальних уживається складний термін «читта-чайтта» (citta-caitta), «свідомість – ментальні елементи», що розглядаються разом; вони разом «народжуються» і разом «зникають», вони разом спираються на «Манас», тобто на свідомість попереднього моменту, що виникла, у свою чергу, разом з «чайтта» або «ментальними елементами попереднього моменту» [10].

Розенберг писав, що початок дослідження буддизму збігається з занепадом метафізичної філософії та з розквітом матеріалістичних систем в Європі, і цей факт підкреслювався в теософських творах того часу [10].

Теософські твори засновниці цього руху 1877–1890-х рр. спочатку були видані англійською мовою, а потім був здійснений їх переклад на більшість європейських мов. Особливості розуміння свідомості і мислення на Сході Блаватська описує для мільйонів своїх читачів у доступній формі так: «Ману» походить від кореня «Ман» – мислити; мислення ж походить від розуму. «Ум», або «Розум», Махат, що відповідає Манасу, перший, будучи на космічному, а останній на людському плані, стоїть тут теж нижче, ніж Буддхи, або

надбожественний Розум» [1]. «Ману», що походить від кореня «Ман» – мислити, означає «мислитель». Досить імовірно, що саме від цього санскритського слова відбулося латинське «Менс» – Розум, єгипетське «Менес» – влади́ка-розум, Монас Піфагора, або свідома мисляча одиниця, або розум, і навіть наш Манас, або Розум; п'ятий принцип у людині – Несвідоме – того ж походження – західне уявлення про Логос або Первинну Божественну думку [2]. Терміни «ментальні сили», «ментальне бачення», «ментальний план», «ментальний феномен» зустрічаються в теософських журналах того часу й у роботах Блаватської часто, використовуються вони для позначення особливого стану свідомості, що включає в себе думки, емоції, волю, несвідоме.

У XIX ст. термін ментальність використовує американський філософ Ральф Емерсон (1856), розглядаючи головне метафізичне значення душі як першоджерела цінностей та істин [4].

Дослідниця творів американської письменниці Луїзи Мей Олкотт (1832–1888) О. Трофімова [13] підкреслює, що її персонажі утілюють типажі новоанглійського ареалу американської культури середини XIX століття. Тут філософія багато в чому пов'язана з діяльністю впливового філософа-трансценденталіста і літератора Р. У. Емерсона, з'єднувала тенденції європейського романтизму зі спадщиною різних течій американського протестантизму. До речі, родина Олкотт була пов'язана з кружком Емерсона, тим більше, що проживали вони поруч – у пригороді Бостона Конкорде.

Цікавий і інший факт – батько Луїзи (Г. Олкотт) був близьким знайомим і однодумцем Олени Блаватської, з яким вони створили в США в 1875 р. Теософське товариство. Пантеїзм у трансценденталістів сполучився з програмним антропоцентризмом, тобто уся творча активність життя передавалася людині, а Бог мислився лише як якийсь безособистісний і всюди розлитий універсум, або Наддуша. В есе «Довіра до себе» (1841 р.) Емерсон так виразив цю тенденцію: «...Для мене священними можуть бути лише одні закони – ті, що диктує мені моя природа. Добро і зло – не більш ніж порожні слова, які не важко застосувати до чого завгодно; правильно тільки те, що відповідає моему складові, невірно – усе, що йому огидно» [15].

К.-Г. Юнг, аналізуючи розходження між східним і західним мисленням, звертає особливу увагу на розходження в розумінні філософського терміна «розум» на Заході і на Сході. «Mind» – це розум, дух або душа, протиставлюване тілу або матерії. Це слово на Сході означає щось метафізичне; на Заході ж воно втратило метафізичні конотації з закінченням епохи середньовіччя, і зараз «mind» – це розумне функціонування душі (the mental functioning of a psyche). Це – склад розуму (mentality) індивідуума [17, с. 505].

На Заході людина незрівнянно мала і цілком сподівається на милість Божу, котра є усе; на Сході ж людина є Богом, і тому вона рятує себе сама. На Заході поняття «психічна реальність», «душа», «розум» (mind) викликають суперечки. Під «mind» одні розуміють свідомість і її зміст, інші допускають існування неясних або «підсвідомих» уявлень. Одні включають інстинкти в психічну сферу, інші виключають їх. Більшість вважає, що психіка (psyche) – результат біохімічних процесів у клітинах мозку. Деякі вважають, що саме душа (psyche) і змушує кортикальні клітини функціонувати. Схід ґрунтується на психічній реальності,

тобто на душі (psyche) як головній і єдиній у своєму роді умові існування [18, с. 512].

Захід знайомиться зі Сходом впритул у XIX ст., саме тоді в науковій і філософській літературі всі частіше з'являється термін «ментальність» (mentality), поряд із вже існуючим раніше поняттям «mind» – розум, дух. Розходження між Сходом і Заходом велике; Захід не повинен копіювати Схід ззовні, а зрозуміти його зсередини. На Сході очевидна самовивільнювана сила інтровертованого розуму (mind). На Заході в ній сумніваються. Ця сторона розуму (mind) практично невідома Заходові, хоча вона утворює найважливіший компонент несвідомого. Схід називає словом «mind» те, що більше відповідає «несвідомому» на Заході, а не «розумові», що тотожний свідомості. На Заході свідомість не існує без Его. На Сході «mind» – свідомість без Его. Вважається, що свідомість здатна переступати межі свого Его-стану, – адже у «вищих» формах свідомості Его безвісти зникає. Такий безсуб'єктний (ego-less) ментальний стан на Заході може бути тільки несвідомим, тому що про нього нікому буде свідчити. На Заході несвідоме є таким ментальним станом, про яке Его ~~не~~ ^{не} ~~можливо~~ ^{можливо} віднайти. Ця ідея була вперше висловлена в форм психоаналізу, зокрема праць Юнга, французька історична школа «Аннали» (Ж. Дюбі, Р. Мандру) у 1960-ті рр. запропонувала вивчати як фактор соціальної історії ментальність, розуміючи під даною категорією «сукупність напівсвідомих проявів» [5].

Із середини 1960-х рр. дослідження ментальності входить у новий етап свого розвитку – відбувається процес його самоосмислення, термін був узятий на загальне «озброєння» істориками, з'явилися спроби створення теорії цього предмета – історії ментальностей, теорії функціонування і зміни ментальностей. Починаючи з 1960-х рр., підстава «людяності» історії вбачається в дослідженні ментальної сфери.

Таким чином, поняття «ментальність» було результатом міждисциплінарного синтезу одночасно декількох наукових напрямків, насамперед, психології, етнології, соціології, а також впливу філософських доктрин Сходу. В сучасних дослідженнях поняття «ментальність», як нам здається, останній факт мало висвітлений, і дана стаття була присвячена розкриттю особливостей генезису поняття «ментальність» на рубежі XIX та XX століть.

Бібліографічні посилання

1. Блаватская Е. П. Тайная доктрина : в 2 т. / Е. П. Блаватская. – Рига, 1937. – Т. 1.
2. Блаватская Е. П. Тайная доктрина : в 2 т. / Е. П. Блаватская. – Рига, 1937. – Т. 2.
3. Блаватская Е. П. Теософский словарь. – М., 1994.
4. Гуревич П. С. Культурология. Учебное пособие / П. С. Гуревич. – М., 1996.
5. Дюби Ж. История ментальностей / Ж. Дюби // История ментальностей, историческая антропология. Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. – М., 1996.
6. Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года // Одиссей. – 1991. – С. 51–54.
7. История Древнего Востока. Учебник. – М., 1988.
8. Гофф Ж. Ле. Ментальности: двусмысленная история / Ж. Ле Гофф // История ментальностей, историческая антропология. Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. – М., 1996.
9. Леманн Д. Иллюстрированная история суеверий и волшебства с древности до наших дней / Д. Леманн. – К., 1991.

10. **Розенберг О. О.** Проблемы буддийской философии / О. О. Розенберг // Труды по буддизму. – М., 1991.
11. Современная западная философия: Словарь / Сост.: В. С. Малахов, В. П. Филатов. – М., 1991.
12. **Розенберг О. О.** Проблемы буддийской философии / О. О. Розенберг // Труды по буддизму. – М., 1991.
13. **Трофимова Е.** «Маленькие женщины» Луизы Мэй Олкотт / Е. Трофимова. – Режим доступа: ic.orthost.ru/.
14. **Филд Д.** История менталитета в зарубежной исторической литературе / Д. Филд // Менталитет и аграрное развитие России (XIX–XX вв.). Мат. Межд. конф. – М., 1996.
15. **Эмерсон Р. У.** Доверие к себе / Р. Эмерсон // Эссе. – М., 1986.
16. **Юнг К.-Г.** Проблема души современного человека / К.-Г. Юнг // Архетип и символ. – М., 1991. – С. 212–216.
17. **Юнг К.-Г.** Различие между восточным и западным мышлением / К.-Г. Юнг // Сознание и бессознательное: Сб. : пер. с англ. – СПб., 1997.

Надійшла до редколегії 17.12.09

УДК 165.612

М. Б. Боровой

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ВЕТХОЗАВЕТНАЯ ИСТОРИЯ АВРААМА КАК ГЕНЕЗИС КОНЦЕПЦИИ ВЕРЫ В ФИЛОСОФИИ С. КЬЕРКЕГОРА

Здійснено аналіз ветхозавітної історії Авраама, яка лягла в основу екзистенційної концепції віри в філософії С. К'єркегора.

Ключові слова: віра, божественний, загальне, абсурд, існування.

Проанализирована ветхозаветная история Авраама, которая легла в основу экзистенциальной концепции веры в философии С. Кьеркегора.

Ключевые слова: вера, божественное, всеобщее, абсурд, существование.

A analysis of the Old Testament story of Abraham which was the basis of existential concept of faith in the Kierkegaard's philosophy.

Keywords: belief, divine, general, absurdity, existence.

Постановка проблеми. Основная проблема данной статьи о генезисе и структуре понятия веры в философии С. Кьеркегора заключена в той интерпретативной многосложности и противоречивости идей, которые выражают различные псевдонимы С. Кьеркегора, его многочисленные затененные литературные личности. В его произведениях, которые якобы написаны совершенно другими, неизвестными, даже загадочными авторами, а их около двенадцати, они выстраивают обширную полемику между собой и, соответственно, с самим их автором, что усложняет однозначный анализ. Однако все же необходимо поставить ударение и тем самым обозначить ту самоочевидность, что, несмотря на многоголосье и раз-